

Avilova Zərifə İsmayıl qızı, Məmmədova Zərifə Bayram qızı,⁴⁵
NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNDƏ SÖZÜN TƏRBİYYƏ EDİCİ ROLU

Çağdaş dövrümüzün mədəniyyətləri arasında önəmli yer tutan nitq mədəniyyəti dilçilik elminin öyrəndiyi, araşdırdığı sahələrdən biridir. Nitq mədəniyyəti geniş anlayış olub, cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olan dövlət rəsmiləri, şairlər, yazıçılar, alimlər, mediya mənsubları ilə sıx bağlıdır. Dil mədəniyyətinin, nitq mədəniyyətinin bu günü və sabahı bunların hər birindən birbaşa asılıdır. Bu gün, sözün geniş anlamında, *“Nitq mədəniyyəti məsələləri az qala ümumxalq işinə çevrilmişdir”* (4,58).

Son illərdə Azərbaycanda nitq mədəniyyətinə həsr olunan konfranslar, tədbirlər tez-tez keçirilir, bu da dövlətin bu intellektual işə verdiyi dəstəkdən qaynaqlanır. Hər belə toplantıya bilik əxlaq daşıyıcısı olan fərdlərin qatılması, çıxış etməsi, rəy verməsi, irad söyləməsi nitq mədəniyyətinin tərəqqisinə, ziyankar təfəkkürün qarşısının alınmasına qulluq edir. Bu sferada işıq üzü görün hər kitab, çıxan hər məqalə nitq mədəniyyəti məşəlini sönməyə qoymayan qığılcımlardır.

Xalq mədəniyyətinin elitası sayılan şair-yazar-alim-dövlət rəsmisi-mediya mənsubu necə düşünürsə, necə danışarsa, məsələyə hansı kontekstdən yanaşarsa, xalqın hər vətəndaşı da eləcə düşünməyə, danışmağa, yaşamağa alışır. Bu aparıcı elita bilməlidir ki, onun çiyində xalqın varlığı olan nitq mədəniyyəti daşır. Xoş halına o kəsin ki, nitq mədəniyyətinin yükü onun çiyinə oturur.

Nitq mədəniyyətinin qarşısında duran məsələlərdən biri tələffüz (sözün düzgün deyilişi) məsələsidir. Doğru düzgün səslənən söz dinləyicinin qulağına tez çatır, dinləyici onu anındaca mənimsəyir. Odur ki, mediya çıxış edən, adi həyatda bir-biri ilə danışan fərdlər, başqa sözlə, şifahi nitqin daşıyıcıları sözü qaydasınca səsləndirməyə borcludurlar. Axı nitq mədəniyyətinin hansı durumda olması şifahi nitqin hansı durumda olmasına bağlıdır. Şifahi nitqdə yer alan sözlər ümumişlək, quruluşca sadə, intonasiyası, heca vurğusu, məntiqi vurğusu, mimikası, jestləri tam yerində olmalıdır. Belə danışq cəmiyyətin nəfinə olar, xalq ondan qazanar, nitq asan məcra alar. Nitqi anlaşılmaz etməklə yox, aşırı elmi don geydirməklə yox, xalqın sözünü düzgün deyilişlə xalqa çatdırmaqla xalqın qəlbinə yol tapmaq olar. Buna görə mediya çıxış edən, dublyaj olunmuş filmlərin mətnini oxuyan, reklamları səsləndirən kəs dilin orfoepiya (düzgün deyiliş qaydalarını) bilməli, onları həyata keçirməyə səy etməlidir. Tutaq ki, *“Franklin, fakültə, Karib (dəniz), İkarus, kvintet sözlərindəki “k” səsini “kitab” sözündəki “k” kimi tələffüz etməsin”* (4,60).

“Nitq mədəniyyətinə nədən başlamalı” sualına cavabımız budur ki, onu ailədən başlayın. Dünyaya göz açan uşağın dili söz tutanda ata-anasından nümunə götürür. Ata-ana necə deyirsə, uşaq da elə deyir, bu minvalla da sözü düzgün ya yanlış tələffüz etməyə alışqanlıq yaranır. Sözü düzgün deyən uşaqbaşa uşaqlarla təmasda sözləri düzgün tələffüz edir, beləliklə, bu uşaq başqa uşaqları nitq mədəniyyəti baxımından tərbiyə etməklə cəmiyyətə fayda verən kiçik vətəndaşa çevrilir. Düz deyirlər, ailə kiçik dövlətdir. Ailəsi güclü olan dövlət güclü olur. Ailənin güclü olmasının ilk təməl daşını sözlərin düzgün tələffüzü qoyur. Başqa sözlə, *“Nitqin ifadəli olması üçün dəqiq və aydın tələffüz, düzgün intonasiya və fasilələrdən bacarıqlı istifadə etmək lazımdır”* (1,175).

Nitq prosesində söz o zaman tərbiyə edici rola sahib durur ki, nitq prosesində bir çox komponentlər gözlənilsin. Adətən insan o sözləri yadda saxlayır ki, onlar onun xoşuna gəlir, həyat axarında gərəyinə gəlir, iç aləminin aradığı sualların cavab vericisi olur. Demək, tərbiyə üçün hər sözü işlətmək olmaz. Gərək elə sözlər toplanıb deyilsə ki, onlar hədəfi gözdən vurur, qarşı tərəf onları eşitmək və həyata keçirmək istəyir, qısa, deyilmək üçün seçilən sözlər sərrast-məqsədyönlü olmalıdır. Həm də sərrast-məqsədyönlü sözü o kəs desin ki, özü tərbiyəlidir, el ona sayqı bəsləyir, ona etibar edir, ondan yalançılıq-xəyanət görməyib. Beləsinin hər sözü dinləyicinin beyninə xoş oturur, orda ikrah hisləri doğurmur. Beləsinin dediyi hər söz vəfa yayına keçirilən ox olub, tərbiyə üçün münbit tarla yaradır, beləsinin üzündə xoş ovqat yaradan mimikalar (üz-göz cizgiləri), hətta etik normaları pozmayın əl hərəkətləri tərbiyə edici gücə yüklənir.

Tərbiyə almalı kəs nə qədər tərbiyədən uzaq olsa da, söz ilə tərbiyə edən kimsə mahir səhnə aktyoru kimi elə sözlər, elə ifadələr deməlidir ki, birincisi, onların yeridir, deyilməlidir, ikincisi, onlar təhqir donu geyməməli, qarşı tərəf heç bir halda təhqiramiz sözlər eşitməməlidir. Axı insan mənəviyyatını aşıqılayan sözlər insanı tərbiyə etmir, tam əksinə, qısa hissini, nifrət duyumunu yaradır və hər nifrətli söz nifrəti artırır, nifrət olan yerdə də tərbiyədən söz gedə bilməz. Demək, tərbiyəyə yönələn sözləri deyən kimsə özü tərbiyəli olmalı, qarşı tərəfə sevgi-sayqı bəsləməlidir. Bəli, tərbiyədən, sevgidən, sayqıdan qaynaqlanan söz köülləri, hətta sərt köülləri fəth edir. Sözü çox deyən yox, yerində deyən sözü güclü, tərbiyə edici, təsir bağışlayıcı, effekt qoyucu, məlhəm bağışlayıcı olur. Sözün bu məqamında Azərbaycan şairi Hümam Təbrizinin bu kəlamı yada düşür ki, *“Yaxşı söz də cəvahir kimidir, hamı onu qulağından asar”* (10,169).

Sözü tərbiyə edici edən vasitələrdən biri nitq əsnasında atalar sözlərinə müraciət etməkdir. Atalar sözləri adlı xalq incisi əsrlərin sınağından keçərək, düzlüyünü isbat edərək, xalqın leksikonunda yaşamaq hüququnu saxlayaraq, danışanı xalqa bağlayır, ün yetməz keçmiş ismarlayır, dinləyicidə inam və tərbiyə edici iz qoyur, dialoqa xoş ovqat qatır. Söz ilə bağlı atalar sözlərimiz çoxdur, bir neçəsini sadalayırıq:

Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz.

Sözü de qanana, qulağına alana.

Sözün yaxşısı baldan şirindir.

*İgidi söz öldürər, kababı köz öldürər.
Adam ağızından söz, qazan altından köz.
Sözün azı, ovda tazi.
Söz var dağa çıxarar, söz var dağdan endirər.
Xoş söz dəmir qapını açar.
Söz öz sahibini tapar.
Söz sözü çəkər, məqam məqamı.*

Həyatda baş verən elə bir hadisə yoxdur ki, ona dair onlarla atalar sözlərimiz olmasın. Bu xalq deyimlərinin mahiyyətinə gəlincə, *“Xalq deyimləri və duyumları baba və nənanələrimizin böyük bir tarixi hadisəni, uzun illərin əmək təcrübəsini, təsərrüfat fəaliyyətini, ailə məişətini, ətraf aləmə, təbiət hadisələrinə münasibətini, empirik bilikləri ümumiləşdirmək bacarığını, düşüncə tərzini, görüb-götürdüyünü aydın, təxəyyül və fəhmin süzğəcindən keçirərək lakonik tərzdə ifadə etmək məharətini özündə təcəssüm etdirir”* (2,7).

Tərbiyə prosesində qarşılıqlı etibar, qarşılıqlı simpatiya yaratmaq üçün xoş ovqat yaradan xitablar gərək nitqə qatıla. Azərbaycan xalqı istiqanlı olduğu üçün onun belə ifadələri çoxdur. Onlardan bir neçəsinin adını çəkirik:

*atam, anam, bacım, qardaşım, oğlum, qızım,
qadan alım, başına dönüm, qurban olum, sənə quzu kəsim, qadalarını alım,
zəhmət olmasa, buyurun, lütfən
gözümün işığı, canım-ciyərim, gözümün nuru
Allah səni saxlasın, yüz il yaşayasan, Allah saxlamış*

Söz o zaman tərbiyə edici olur ki, deyilən söz ağıllı olsun, emosiyadan, qərəzdən, qisasdan, düşmənçilikdən uzaq olsun, yardım etməyə, düzgün istiqamət verməyə, mərhəmət göstərməyə yönəlsin. Ağıldan güc alan söz heç zaman itib batmır, ürəklərdə məskən qurur. C. Əlibəyov demişkən, *“Ağıllı söz heç vaxt ürəklərdə qalmır, üzə çıxır, yayılır. Bu, əkinçinin toxum səpməyinə bənzəyir. Ovcundan torpağa nə atursa, torpaq da onu cana gətirir, cücərdir”* (12,84).

Tərbiyə üçün seçilən sözlər nətiqin kimliyini ortaya qoyur, demək söz nətiqin mənəvi kimlik pasportudur. Tərbiyə edici sözlər elə olmalıdır ki, dinləyəni yola gətirsin, ürəyini yumşaltsın, onu hürkütməsin, qəlbində tərbiyə üçün sağlam mühit yaratsın. Füzuli, çox doğru olaraq, buyurur ki, sözünə dəyər verənin dəyəri artır, söz nə dəyərdə olsa, deyənə də o dəyərdə olacaq:

Azərbaycanca:

*Artıran söz qədrini sidqilə qədrin artırar,
Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz. (5,129)*

Açıqlamamız:

**Sözün qədrini artıran özqədrini artırar,
Söz nə dəyərdə, deyən də o dəyərdə olar.**

Tərbiyə prosesində nitqə frazeoloji ifadələrin qatılması effekt vericidir. Frazemlər xalqın keçmişindən süzülüb gələn ifadələr olub, nitqə canlılıq verir, onu inandırıcı edir. Nitqdə frazeoloji vahidlər çox olduqca, nitq maraqlı kəsb edir, cansıxıcı olmur, qəlbə rahat yatır. Frazeoloji vahidlərin dildə çəkisinə gəlincə, *“Hər bir xalqın çoxyüzlü mədəniyyət tarixində xalq müdrikliliyinin əksi olan, dərin və kəsərli fikir ifadə etmək gücü ilə xarakterizə olunan bölünməz ifadə və ibarələrin – frazeoloji vahidlərin xüsusi yeri vardır”* (11,8).

Nitqə gözəllik verib onu xalqı edən frazeoloji vahidlərin bir neçəsini veririk, daşdıqları həqiqi mənə ilə:

*Ayaq açmaq, “gedib-gəlmək” yerinə
Ayağına düşmək, “yalvarmaq” yerinə
Ayaqdan düşmək, “yorulmaq” yerinə
Ayaqdan salmaq, “yormaq” yerinə
Ağız büzmək, “narazı olmaq” yerinə
Eşqə düşmək, “sevmək, vurulmaq” yerinə
Könlü açılmaq, “sevinmək” yerinə
Qol qoymaq, “razı olmaq” yerinə
Nitqi tutulmaq, “danışa bilməmək” yerinə
Yaş tökmək, “ağlamaq” yerinə*

Gəncləri elinə sevgi ruhunda tərbiyə etmək müasir dövrümüzdə çox önəmlidir. Ölkədə elini, yurdunu sevən vətəndaşlar çoxalınca, bütövlükdə, vətən qazanır. Müstəqillik illərində Azərbaycanın torpaq bütövlüyü uğrunda canından keçən on üç minə yaxın şəhidin hər biri vətənpərvər, yurdsevər, elsevər olub. Uşaqların, gənclərin düzgün tərbiyəsində, sözsüz ki, qədim qaynaqlarımızda yer alan, tərbiyəvi olmaq baxımından çox önəm daşıyan, əsrlərin sınağına sinə gərəkək günümüzdə gəlib çatan atalar sözləridir. Ailədə ata-ana, məktəbdə müəllimlər, universitetlərdə alimlər, cəmiyyətdə ağsaqqallar-ağbırçəklər mümkün qədər atalar sözlərinə yer ayırmalıdırlar. Qədim oğuzların el ilə bağlı deyimlərinə baxdıqda, onların bu gün də aktuallığını itirmədiyini görürük:

“Böyük sözünə baxmayan böyürə-böyürə qalar” (6,92) anlamında *“Ulular sözün tutmayan ulay qalur”* (9,59) oğuz atalar sözünün tərbiyəvi gücü ondadır ki, kiçikləri böyüklərin sözlərinə qulaq asmağa, böyük-küçüklüyü saxlamağa dəvət edir.

“El ilə gələn qara gün toydur” anlamında *“El ilə gələn qərə gün düğündür”* (9,25) oğuz el deyimi insanı xalqa

möhkəm tellərlə bağlamaq, elin bəlasına sayqı bəsləmək, el uğrunda hər nəyə hazır olmaq baxımından tərbiyəvi aspektə malikdir.

“*Elin dilini kimsə tutmaz*” anlamında “*Elin dilini kimsə tutmaz*”(9,58) oğuz el sözündən bu tərbiyə edici məqam öne çıxır ki, gənclər həyatda elə davranmalı, elə işlər görməlidirlər ki, onlar haqda pis imic, pis ad elin ağzına düşməsin. Axı elin ağzına düşən söz selin ağzına düşən şey kimidir, selin də ağzını kimsə tuta bilməz. Bu atalar sözü gəncləri gənclikdən düzgün həyata, tərbiyəli olmağa çağırır.

“*Elin atdığı daş uzaq gedər*” (6,146) anlamında “*El atdığı daş uzaq gedər*” (9,54) oğuz deyimi elin gücünə, müdrikliyinə, qüdrətinə diqqət çəkir. Nitq əsnasında bu deyimi eşidən uşaq, gənc başa düşər ki, elin gücü böyükdür, ona söykənən unudulmaz olur, ona qarşı çıxan tarix səhnəsində lənətlənir. Elin böyüklüyünü anlamaq müstəvisindən bu atalar sözünün önəmi göz önündədir.

“*El önünə kim keçər*” anlamında “*El ögünə kim keçər*”(9,61) oğuz atalar sözü yuxarıda adları keçən atalar sözləri ilə eyni mənalıdır. Nitqdə bu deyimin tərbiyəvi rolu odur ki, yaşından asılı olmayaraq insan öz yurduna, elinə qarşı nə dili ilə söz desin, nə də əməli ilə onun adını batırsın. Elinə qarşı gələni mütləq acı sonluq gözləyir.

“*Otuz iki dişdən çıxan oymağa yayılar*” anlamında “*Otuz iki dişdən çıxan ordaya yayılır*”(9,40) oğuz atalar sözünün tərbiyə verici faydası ondadır ki, gənc insan ağzından çıxan hər sözü deməsin, deməzdən öncə ağıl süzgəcindən keçirsin, işin nə ilə bitəcəyini mütləq nəzərə alsın. İnsanlar buna əməl etmədiklərinə görə, çox müsibətlər, faciələr baş verir, ailə ocaqları sönmür, ölüm-itim olur.

“*Atılan ox geri dönməz*” anlamında “*Atılan oq yenə dönməz*”(9,25) oğuz el sözü tərbiyə edici olmaqla dinləyiciyə bu həqiqəti deyir ki, sözü dedin, səninki deyil, hamınkı olur. Bu zaman deyən pis duruma düşür. Axı deyilmiş sözü deyilməmiş söz etmək mümkün deyil. Bir də ki, sözü deməsən – ağasın, dedin – qulusan. Gənclərə tərbiyə olaraq başa salınmalıdır ki, onlar bu işdə ağa olsunlar, qul yox. “*Söylənən söz misdir, söylənməyən qızıl*” anlamında “*Söylənən söz baqırdır, söylənməyən söz altundur*” (9,114) oğuz deyimi də bu abzasda olan deyimin sinonimi olub, eyni mənanın açıqlanmasına qulluq edirlər.

Böyüklər kiçiklərə qarşı mərhəmətli olmalı, onlara qayğı göstərməli, hər sözə görə onlara cəza verməməlidirlər. “*Söz böyüyün, su kiçiyin*” (6,341) anlamında “*Söz ulunun, su kiçiyin*” (9,115) oğuz atalar sözü bu prizmadan tərbiyəvi kəlamdır. Buradan bu da anlaşılır ki, ulu (böyük) olan yerdə kiçiyin danışmamalı, onun öyüdlərinə qulaq verməli, onun üzünə ağ olmamalıdır. Böyüyə düşən də budur ki, kiçiyə düzgün yol göstərsin, kiçiyin suçlarının üstündən keçsin. Belə olan ailədə, iş yerində, ictimai yerdə böyüklərlə kiçiklər arasında anlaşma-rəğbət-sevgi cücərib, boy atır.

Danışq əsnasında birini aşağılamaq məqbul iş deyildir. Dünyanın hər yerində bu, pislənir. “*Qılınc yarası sağalar, dil yarası sağalmaz*” (6,256) anlamında “*Qılınc yarası önəlir, dil yarası önəlməz*”(9,116) oğuz atalar sözü bunu açıqlayır ki, hansısa kəsici alətin yarası gec-tez sağalır, amma söz yarası sağalmır. Yersiz söz demənin qarşısını almaq üçün bu atalar sözünün deyilməsi yerinə düşər.

Yaxşılıq etmək yüksək insani duyğudur, insanı heyvandan ayıran mənəvi yoldur. İnsan yaxşılıqla ucalır, el gözündə məqama çatır. Hacı Zeynalabdin Tağıyev heç vaxt unudulmaz, neçə ki Azərbaycan xalqı durur. Bu messenant qazandığı varı elin nəfinə yönəldə bilib, bu üzdən də elin qəlbinə girib, elin sevimlisinə çevrilib. Yaxşılığı təbliğ etmək nitq mədəniyyətində tərbiyə edici aspektə malikdir. “*Sədəqə verən əllər dərd görməsin*” (9,127) oğuz atalar sözü bu gün varlılara, sahibkarlara təlqin edir ki, yardım əllərini imkansızlara uzatsınlar. Axı insan varından düz yola pay ayıranda o, mənən saflaşır, ulu Tanrı qatında dəyərli fərdə dönür.

Nitq mədəniyyətində yaxşılıq etməyi təbliğ etməkdə “*Yaxşılıq etsən, özünə edərsən, pislilik etsən də özünə*” anlamında “*Eyilik də edərsən kəndünə, yaramazlıq da edərsən kəndünə*” (9,63) oğuz atalar sözü bu gün də aktual səslənir. Uşaqlara uşaqlığından, gənclərə gəncliyindən aşılmalıdır ki, başqasına yaxşılıq edən, ancaq özünə etmiş olur, bu yaxşılıq gec-tez ona qayıdar. Pislilik də yüzə yüz belədir. Doqquz əsr öncə Səməd Vurğunun tərcüməsində dahi Nizami Gəncəvi düz buyururdu ki:

*Qıyuya atsan da yaxşılığı, bil,
Geriyə dönəcək, o, itən deyil.* (8,540)

Nitq prosesində sözün tərbiyə edici rolundan danışarkən, aforizmlərin (hikmətli kəlamların) yeri həmişə ön sıralarda durur. Natiq elə aforizmlər seçməlidir ki, danışdığı mövzuya yaxın olsun, həm də dünyanın və Azərbaycanın tanınmış şəxslərinin kəlamları olsun. Bu ona görə lazımdır ki, “*Aforizmlərdə sərrast, lakonik, yığcam, cilalanmış fikir güclü mənəvi-əxlaqi təsir gücünə malik olur*” (3,118).

İngilis filosofu F.Bekonun “*Bilik qiüvvədir*” (3,118), fransız yazarı V.Hüqonun “*Vicdan insanın Allahıdır*” (3,118), rus yazarı F.Dostoyevskinin “*Dünyanı gözəllik xilas edər*”, Nizaminin “*Qiüvvət elmədir, başqa cür heç kəs; Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz*” (3,118), S.Vurğunun “*Soyuq məzara da zinətidir insan*”, “*Ehtiyac qul eylər qəhrəmanı da*”, “*Biz gəldi-gedərik, sən yaşa dünya*”, “*Əyilməz vicdanın böyük heykəli*”, “*Dünən fərman verən bu gün can verir*” kimi aforizmlər gündəmdən düşməyən ifadələrdir.

Nitq mədəniyyətində sözün tərbiyə edici rolundan danışanda, Qurani-Kərimə istinad etmək məsləhət görülür. Bu səma kitabı insana öyüd verərək tapşırır ki:

Yaxşı işlər görsün (7,411)
Pis işlərdə çəkəsin (7,411)
Musibətlərə dözsün (7,411)
İnsanlardan təkəbbürlə üz çevirməsin (7,411)

Yer-üzündə lovğa-lovğa gəzib dolanmasın (7,411)

Yerişində ölçünü gözləsin (7,411)

Heç nədə ölçünü aşmasın (7,413)

Danışanda səsini qaldırmasın (7,411)

Yer üzündə təmkinlə gəzsin (7,364)

İsrafçı və xəsis olmasın (7,364)

Səbirli və dözümlü olsun (7,243)

Kimsəni öldürməsin (7,365)

Yalan yerə şahidlik etməsin (7,365)

Faydasız işdən üz çevirsin (7,365)

Zina etməsin (7,365)

Çox zənnə qapılmasın (7,516)

Eyib axtarmasın (7,516)

Qeybət etməsin (7,516)

Yalan yerə and içməsin (7,563)

Alçaq olana uymasın (7,563)

Söz gəzdirənə uymasın (7,563)

Günah edənə uymasın (7,563)

Daş ürəkliyə uymasın (7,563)

Soyu-kökü bilinməyə uymasın (7,563)

Quranda yer alan bu tapşırıqların hər biri tərbiyə prosesində böyük çəkiyə malikdirlər, hansısa acı sonluğun səbəb və nəticələrini açıb ortaya qoyurlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev A., Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti haqqında, Bakı, "Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı", 1968, 248 s.
2. Abdulova - Axundova G., Atalar sözləri və xalq məsələləri etnoqrafik duyum-yozum kontekstində, Bakı, "MBM", 2012, 219 s.
3. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, Bakı "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi, 2009, 608 s.
4. Əliyeva S., Şifahi nitqin gözəlliyinə nail olmaq, Nitq mədəniyyəti və terminologiyanın aktual problemləri Respublika elmi konfransının materialları (iyun 2011-ci il), Bakı, "Elm və təhsil", 2011, 232 s.
5. Füzuli M., Seçilmiş əsərləri, Bakı, "Şərq-Qərb", 2013, 712 s.
6. Hüseyinzadə Ə., Atalar sözləri və məsələlər, Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 400 s.
7. Qurani-Kərim və Azərbaycan dilinə tərcümə, Bakı, "Nurlar", 2017, 604 s.
8. Nizami G., Xəmsə, I c., Bakı, "Şərq-Qərb", 2013, 613 s.
9. Oğuznamə, tərtib edən Samət Əlizadə, Bakı, "Yazıçı", 1987, 223 s.
10. Sadiqov F., Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, Bakı, "Bakı Biznes Universiteti", 2017, 217 s.
11. Seyidova N., Frazеoloji birləşmələrin tərcümə problemləri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya, Bakı, 2017, 128 s.
12. Sözüün düzü, tərtib edən Ömir Mustafayev, Bakı, "Azərənər", 1989, 304 s.

Açar sözlər: nitq, sözüün tərbiyə edici rolu, aforizmlər, atalar sözləri, frazeoloji ifadələr

Key words: speech, the educative role of the word, aphorisms, proverbs, phraseological expressions

Ключевые слова: речь, воспитательная роль слов, афоризмы, пословицы, фразеологические выражения

Xülasə

Nitq mədəniyyəti cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olan dövlət rəsmiləri, şairlər, yazarlar, alimlər, mediya mənsubları ilə sıx bağlıdır. Nitq mədəniyyətinin bu günü və sabahı bunların hər birindən asılıdır.

Son illərdə Azərbaycanda nitq mədəniyyətinə həsr olunan konfranslar və tədbirlər tez-tez keçirilir, bu da dövlətin bu işə verdiyi dəstəkdən qaynaqlanır.

Nitq prosesində söz o zaman tərbiyə edici rola sahib olur ki, bir çox məsələlər gözlənilsin. Gərək elə sözlər və ifadələr seçilsin ki, onlar sərrast-məqsədyönlü olsun. Bu zaman sözlər yerli-yerində deyilməli, təhqiramiz olmamalıdır. Əks halda, onlar qisas hissini qaldırır, digər xoşagəlməz hallara yol açar.

Hər dildə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də el bulağından süzülüb gələn atalar sözləri çoxdur. Bu el incisi başdan-başa tərbiyəvi xarakter daşıyır. Nitq əsnasına onları qatmaq ancaq işin xeyrinə olacaq. Əsasən uşaqların, yeniyetmələrin və gənclərin onlara ehtiyacı var. Çalışmaq lazımdır ki, təkcə Azərbaycanın deyil, Avropa, Çin və yapon atalar sözlərindən nümunələr danışığa, nitqə qatılsın. Tərbiyəvi məzmun daşıyan atalar sözünün sinonim variantı başqa xalqlardan təqdim olunanda, effekt verici olur. Tərbiyə prosesində qarşılıqlı etibar yaradan xitabların nitqə qatılmasının faydası var. Məsələn, zəhmət olmasa, buyurun, canım, gözümlün işığı, oğlum, qızım və sair. Hər bir dildə bunlar yetərincədir.

Bildiyimiz kimi, Qurani-Kərim tərbiyə edici kəlamlarla doludur. Onların nitqə qatılması gənc nəsli tərbiyə etməklə yanaşı, onları islam dininə bağlayır, onlarda mərhəmət hissini gücləndirir.

Qeyd edək ki, "Nıtq mədəniyyətində sözün tərbiyə edici rolu" geniş mövzudur. Onu bir məqalə yox, hətta bir dissertasiya tam əhatə edə bilməz. Ümid edirik ki, bu məqalə alimlərin diqqətini özünə çəkəcək.

Summary

The role of the word in the oration's culture

The oration's culture thickly is connected with the leader forces of the society as state officials, poets, writers, scientists and mass media's workers. Today and future of the oration's culture are depended of everyone of them.

Last times are often held conferences and measures devoting the oration's culture, and it is the state's support.

The words are educative in the oration when some matters are observed. Must be selected such words and expressions which are well-aimed and advisable. By the the time they must be said thoroughly, musn't be insulting. Other wise they will raise the revenge feeling and will be at the boyyom of other unpleasant states.

There are many proverbs in the Azerbaijani coming out of the people's spring as they are in other languages. This people's pearl is completely well-bred behaviour. It will be useful if we add them to our oration. Children, juveniles and youngs are needed to them most of all. We must try to use proverbs not only Azerbaijani but European, Chinese and Japanese during the conversation. The oration will be effective if we add synonym variant of the proverbs from other peoples.

It will be also useful if we add the salutations of mutual respect to our oration, such as "please", "pardonly", "my soul", "my dear", "my son", "my daughter" and et cetera. As we know, The holy Koran full of the educative aphorisms. When they are added to the oration, they educate young people, connect to the İslam and intensity mercy feelings in them.

We must make notes that "The role of the word in the oration's culture" is a large theme. It can't be surrounded not only with an article but with a dissertation. We hope that this article will attract the attention of the scientists.

Резюме

Воспитательная роль слов в культуре речи

Культура речи тесно связана с ведущей силой общества, с такими, как государственные чиновники, поэты, писатели, ученые, представители средств массовой информации. Нынешнее и будущее положение культуры речи зависят от каждого из них. В последние годы в Азербайджане часто проводятся конференции и мероприятия, посвященные культуре речи, и это доказательство того, что государство придает значение этому делу.

Слова тогда выполняют воспитательную роль в речи, когда не нарушаются ряд вопросов. Раз речь идет о воспитании, то надо выбирать прямые, целенаправленные слова и выражения. Слова надо выразить своевременно, и они не должны возбудить чувство мести, становиться причиной других неблагоприятных обстоятельств. Как в каждом языке, так и в азербайджанском языке имеются много пословиц, идущих от народного источника. Данный народный жемчуг целиком обладает воспитательным характером. Привлечение их к речи, только на благо дела. В них больше всех нуждаются дети, подростки и молодежь. Надо стараться, чтобы привлечь к речи не только азербайджанские, но и европейские, китайские и японские пословицы. Большой эффект дают, когда представляются синонимные варианты от других народов.

Полезно и то, когда вовлекаются в речь обращения взаимного доверия, таких, как «если не трудно», «пожалуйста», «душа моя», «свет моих очей», «сынок», «дочь» и тому подобные. В каждом языке их предостаточно.

Как известно, в Коране полно воспитательные изречения. Когда они вовлекаются в речь, помимо того, что воспитывают молодежь, они связывают молодежь с исламом, усиливают в них чувство милосердия.

Отметим, что «Воспитательная роль слов в культуре речи» - обширная тема. Ее не может обхватить не только одна статья, но и одна диссертация. Уверены, что данная статья привлечет внимание ученых.

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva